

KONRAD GRACZYK

 <http://orcid.org/0000-0002-0991-2036>
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wznowienie postępowania karnego w praktyce Sądu Specjalnego w Katowicach (Sondergericht Kattowitz) 1939—1945*

Celem opracowania jest analiza podejmowanych przez osoby skazane wyrokiem Sondergericht Kattowitz starań o wznowienie postępowania. Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowią archiwalia ilustrujące rozstrzygnięcia procesowe, jak też wnioski o wznowienie postępowania oraz związane z nimi pisma prokuratury. Ponieważ wznowienie należy wiązać z jurysdykcyjną fazą postępowania karnego, toteż konieczne jest przedstawienie w zarysie procesu przed sądami specjalnymi III Rzeszy oraz scharakteryzowanie tychże sądów.

Sądy specjalne w III Rzeszy zostały utworzone na mocy rozporządzenia z 21 marca 1933 r.¹. Zgodnie z tym aktem prawnym sąd specjalny tworzono w okręgu wyższego sądu krajowego (*Oberlandesgericht*). Sądy specjalne posiadały status sądów kraju związkowego.

Początkowo ich właściwość rzeczowa ograniczała się do zbrodni i występków ujętych w rozporządzeniu prezydenta Rzeszy o ochronie narodu i państwa² oraz rozporządzeniu o obronie przed zdradzieckimi atakami przeciwko rządowi narodo-

* Artykuł został opracowany w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2017/27/N/HS5/00423).

¹ *Verordnung über die Bildung von Sondergerichten vom 21. März 1933* [Rozporządzenie o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 r.]. Dziennik Ustawodawczy Rzeszy (*Reichsgesetzblatt* — dalej: RGBl.). 1933, s. 136.

² *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28. Februar 1933* [Rozporządzenie prezydenta Rzeszy o ochronie narodu i państwa z 28 II 1933 r.]. RGBl. 1933, s. 83.

wej rewolucji³, chyba że dane przestępstwo zostało zastrzeżone do wyłącznej właściwości Sądu Rzeszy (*Reichsgericht*) albo wyższego sądu krajowego. W późniejszym czasie kognicja sądów specjalnych była stopniowo rozszerzana i ostatecznie objęła również wykroczenia⁴. O ile więc na początku zakres rzeczowy jurysdykcji sądów specjalnych ograniczał się głównie do przestępstw politycznych, o tyle od końca 1938 r. przed sądem specjalnym mogło zostać osądzone każde przestępstwo. Decyzja w tym przedmiocie została pozostawiona uznaniu prokuratury⁵.

Sąd specjalny orzekał w trzyosobowym składzie sędziów zawodowych, powoływanych przez prezydium sądu krajowego, w którego okręgu sąd specjalny miał swoją siedzibę. Z reguły stanowisko przewodniczącego składu piastował sędzia w randze dyrektora sądu krajowego (*Landgerichtsdirektor*), natomiast pozostali sędziowie byli radcami sądu rejonowego (*Amtsgerichtsräte*) albo radcami sądu krajowego (*Landgerichtsräte*). Od 1939 r. członkami składu orzekającego sądu specjalnego mogli być także asesory sądowi⁶. W 1942 r. dopuszczono natomiast jako wyjątek orzekanie przez sąd specjalny w prostych sprawach w składzie jednoosobowym (za zgodą prokuratury)⁷. Organem oskarżycielskim przed sądem specjalnym była prokuratura przy sądzie krajowym, w którego okręgu znajdowała się siedziba sądu specjalnego⁸.

Sąd Specjalny w Katowicach został utworzony jeszcze podczas kampanii wrześniowej 1939 r. Ustrój i kompetencje organu oraz tryb postępowania wynikały przede wszystkim z rozporządzenia o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 r. Był więc to sąd karny, przeznaczony do jednoinstancyjnego sądenia określonych czynów zabronionych, przeważnie ciężkich gatunkowo przestępstw kryminalnych, gospodarczych i politycznych. Działalność orzeczniczą, trwającą aż do stycznia 1945 r., tj. do wkroczenia Armii Czerwonej na Górny Śląsk, katowicki sąd specjalny zainaugurował 20 września 1939 r., wydając pierwszy wyrok w sprawie o wymuszenie rozbójnicze i przywłaszczenie urzędu⁹.

³ *Verordnung des Reichspräsidenten zur Abwehr heimtückischer Angriffe gegen die Regierung der nationalen Erhebung vom 21. März 1933* [Rozporządzenie prezydenta Rzeszy o obronie przed zdradzieckimi atakami przeciwko rządowi narodowej rewolucji z 21 marca 1933 r.]. RGBl. 1933, s. 135.

⁴ S. Godlewski: *Sądownictwo III Rzeszy Niemieckiej i jego rola w systemie hitlerowskiej eksterminacji*. W: *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*. Red. C. Pilichowski. Warszawa 1980, s. 534.

⁵ C. Bentz: *Die Rechtsprechungspraxis des Sondergerichts München von 1939—1945*. Jena 2003, s. 24—25.

⁶ C. Oehler: *Die Rechtsprechung des Sondergerichts Mannheim 1933—1945*. Berlin 1997, s. 50.

⁷ A. Konieczny: *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939—1945*. Warszawa—Wrocław 1972, s. 166—167, 176.

⁸ *Ibidem*, s. 167.

⁹ *Urteil gegen den Schlosser Alfons Barczyk vom 20. September 1939* [Wyrok przeciwko ślusarzowi Alfonsowi Barczykowi z 20 września 1939 r.]. Geheimes Staatsarchiv Preussi-

W konstrukcji postępowania przed sądami specjalnymi przyjęto co prawda za punkt wyjścia kodeks postępowania karnego z 1877 r. (*Strafprozessordnung* — dalej: StPO)¹⁰ i ustawę o ustroju sądów z 1877 r. (*Gerichtsverfassungsgesetz*)¹¹, ogrom wprowadzonych modyfikacji sprawił jednak, że być może zasadne byłoby twierdzenie o obowiązywaniu odrębnego modelu procesu przed sądami specjalnymi. Modyfikacje w stosunku do powszechnego procesu karnego polegały bądź na zmianach, bądź na eliminacji poszczególnych faz postępowania. Przed sądami specjalnymi całkowicie wyeliminowano sądowe śledztwo wstępne (§ 11 rozporządzenia rządu Rzeszy o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 r.). Zbędne było także postanowienie o otwarciu postępowania (*Eröffnungsbeschluss*) — zamiast niego wystarczał wniosek prokuratury o zarządzenie rozprawy głównej. Termin wezwania na rozprawę zasadniczo skrócono do trzech dni, przy czym mógł on ulec dalszemu skróceniu do 24 godzin (§ 12 ust. 4 rozporządzenia z 21 marca 1933 r.). W 1940 r. pozwolono na natychmiastowe wezwanie na rozprawę, bez dochowania jakichkolwiek terminów. Dotyczyło to jednak tylko sytuacji, gdy sprawcę ujęto na gorącym uczynku lub jego wina była oczywista. W pozostałych wypadkach obowiązywał termin dwudziestoczterogodzinny¹². W celu uniknięcia opóźnień wezwania były wykonywane przez sekretariat sądu specjalnego¹³. W ten sposób stworzone postępowanie oceniano jako „silnie skrócone”¹⁴, sumaryczne¹⁵, znacznie uproszczone¹⁶, względnie po prostu szybkie¹⁷.

Proces przed sądem specjalnym był wyłącznie jednoinstancyjny, a więc rozpoczynający i kończący swój tok przed tym samym składem orzekającym. Wyrok sądu specjalnego — jak wynikało z § 16 ust. 1 rozporządzenia z 21 marca 1933 r. — nie był zaskarżalny środkiem prawnym, możliwe było jednak złożenie wniosku o wznowienie postępowania. W tym względzie należało stosować prze-

scher Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XVII. HA Schlesien, Rep. 201 e Regierung zu Kattowitz (z. T. Dep.) 1927—1945, Nr. Ost 4 Kattowitz 4, bp.

¹⁰ *Strafprozessordnung vom 1. Februar 1877* [Kodeks postępowania karnego z 1 lutego 1877 r.]. RGBl. 1877, s. 253.

¹¹ *Gerichtsverfassungsgesetz vom 27. Januar 1877* [Ustawa o ustroju sądów z 27 stycznia 1877 r.]. RGBl. 1877, s. 41.

¹² M. Fürst: *Reformen im politischen Strafrecht in der Zeit des Dritten Reiches unter besonderer Berücksichtigung der Sondergerichte für politische Strafsachen und deren Arbeit*. Augsburg 1990, s. 116. Podkreślił, że w postępowaniu zwyczajnym termin wezwania na rozprawę wynosił co najmniej tydzień.

¹³ C. Bentz: *Die Rechtsprechungspraxis...*, s. 11.

¹⁴ B. Fleuchaus: *Die Sondergerichte im Strafprozess*. Philippsburg a.Rh. 1936, s. 16.

¹⁵ S. Glaser: *Reforma prawa karnego w Niemczech*. „Gazeta Sądowa Warszawska” 30/31.07.1934, s. 459.

¹⁶ A. Wrzyszczyk: *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939—1945. Organizacja i funkcjonowanie*. Lublin 2008, s. 44.

¹⁷ B. Gallrein: *Das schleunige Verfahren im Strafprozess. Schnellgerichtsverfahren und Sondergerichte*. Breslau 1934, s. 51.

pisy kodeksowe. Instytucja wznowienia postępowania na korzyść oskarżonego była unormowana w § 359 StPO. Przepis ten jako podstawy wznowienia wskazywał przypadek fałszerstwa dokumentu będącego dowodem, krzywoprzysięstwa świadka lub biegłego, niedopełnienia obowiązków przez sędziego, uchylenia wyroku sądu cywilnego, na którym oparto wyrok sądu karnego oraz nowe fakty lub dowody. Natomiast przesłankami wznowienia na niekorzyść było — poza fałszerstwem dokumentu, krzywoprzysięstwem świadka lub biegłego oraz niedopełnieniem obowiązków przez sędziego — złożenie wiarygodnego zeznania o przestępstwie (§ 362 StPO). Te przesłanki także mogły znaleźć zastosowanie wobec wyroków sądów specjalnych. Ustawodawca niemiecki był jednak świadom „znacznie podwyższonego zagrożenia wadliwych wyroków”¹⁸ i niemożności ich usunięcia w ramach zlikwidowanego toku instancji. Z tego powodu do opisanych w kodeksie przesłanek wznowienia na korzyść dodano sytuację, gdy „istniały przesłanki ukazujące jako konieczne sprawdzenie sprawy w postępowaniu zwyczajnym” (§ 16 ust. 2 rozporządzenia z 21 marca 1933 r.). Ze względu na dodanie tego przepisu wznowienie postępowania zakończonego przed sądem specjalnym oceniano jako „znacznie łatwiejsze”¹⁹ oraz jako przeciwwagę dla bezpośrednio prawomocnych orzeczeń sądu specjalnego²⁰. W przypadku postępowań zakończonych przed sądem specjalnym rozstrzygnięcie co do wniosku o wznowienie postępowania należało do izby karnej sądu krajowego²¹. W razie zasadności wniosku zarządzano nową rozprawę przed właściwym sądem powszechnym²².

¹⁸ W. Idel: *Die Sondergerichte für politische Strafsachen*. Schramberg 1935, s. 132.

¹⁹ B. Gallrein: *Das schleunige Verfahren...*, s. 57.

²⁰ J. Glunz: *Die Stellung der Sondergerichte in der Strafrechtspflege*. Essen 1940, s. 40.

²¹ Z meldunku Służby Bezpieczeństwa Reichsführera SS nr 43 z 22 stycznia 1940 r. wynika, że sędziowie i adwokaci uważali za niesprawiedliwe, że od wyroków sądów specjalnych w przedmiocie wznowienia postępowania orzekał sąd krajowy, a nie sam sąd specjalny, mimo że w innych sprawach karnych co do wniosku o wznowienie rozstrzygnięcie wydawał ten sam sąd, który wydał wyrok. W regulacji tej dopatrywano się „zdeklasowania” sądów specjalnych oraz zagrożenia znaczenia ich wyroków. Obawy te odniosły z czasem skutek, na podstawie rozporządzenia z 29 stycznia 1943 r. skreślono bowiem przepis regulujący wyjątkowy tryb procedowania wniosku o wznowienie postępowania zakończonego wyrokiem sądu specjalnego. Od tego momentu miał więc być stosowany do postępowań zakończonych w Sondergerichtach przepis § 367 StPO wskazujący sąd, który wydał wyrok jako właściwy do rozstrzygnięcia wniosku wznowieniowego. Oznaczało to, że odtąd o wznowieniu sprawy zakończonej w sądzie specjalnym będzie orzekał sam sąd specjalny. *Meldungen aus dem Reich 1938—1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS*. Hrsg. H. Boberach. Herrsching 1984, Bd. 3, s. 667—677; G. Weckbecker: *Die Rechtsprechung der nationalsozialistischen Sondergerichte Frankfurt/Main und Bromberg*. Baden-Baden 1998, s. 341.

²² G. Weckbecker: *Die Rechtsprechung...*, s. 47. Wznowienie postępowania umożliwiało usunięcie braków lub błędów w ustaleniach faktycznych, nie pozwalało natomiast na reakcję w jakże subiektywnej sytuacji — istnienia wątpliwości co do sprawiedliwości wyroku. Mimo że wadliwość niesprawiedliwego orzeczenia mogła mieć dwa kierunki: przesadną surowość lub zbytnią łagodność, narodowych socjalistów — recenzentów wymiaru sprawiedliwości — interesowała tylko ostatnia sytuacja. Świadczą o tym dwie specjalne instytucje prawa procesowego

Należy podkreślić, że wznowienie stanowiło wyjątek od zasady jednoinstancyjności postępowania przed sądami specjalnymi i umożliwiało ponowne przeprowadzenie go w całości lub w części. Dla osób skazanych na karę śmierci było przedostatnią deską ratunku (ostatnią była prośba o łaskę). Wznowić postępowanie można było naturalnie niezależnie od wymiaru kary, wydaje się jednak, że starania takie występowały częściej w sprawach najpoważniejszych, w szczególności zakończonych orzeczeniem kary śmierci.

Rozważania niniejsze opierają się na analizie 18 spraw, w których Sondergericht Kattowitz orzekł najwyższy wymiar kary i w których złożono wnioski o wznowienie postępowania. Niezależnie od tych przykładów, pochodzących z lat 1940—1944, trzeba wskazać, że w pierwszym okresie okupacji, kiedy na ziemiach wcielonych do Rzeszy nie funkcjonowały jeszcze niemieckie sądy powszechne, nie stosowano przed sądami specjalnymi przepisów o wznowieniu postępowania. To poważne naruszenie prawa procesowego oznaczało pozbawienie skazanych faktycznej możliwości korzystania z przysługujących im prawnie środków²³.

Omówienie wypadu rozpocząć od jedynej sprawy, w ramach której postępowanie zostało dwukrotnie, zgodnie ze składanymi wnioskami, wznowione. Z punktu widzenia podsądnego był to jednak sukces połowiczny, po wznowieniu postępowania i przeprowadzeniu dowodów nie doszło bowiem do zmiany rozstrzygnięcia. W pozostałych przypadkach składane wnioski były odrzucane na wcześniejszym etapie.

wprowadzone w życie po wybuchu drugiej wojny światowej. Pierwszą był nadzwyczajny przeciwny, wprowadzony art. 2 § 3 ustawy z 16 września 1939 r. (*Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs vom 16. September 1939* [Ustawa o zmianie przepisów powszechnego postępowania karnego, postępowania karnego Wehrmachtu oraz kodeksu karnego z 16 września 1939 r.]. RGBl. 1939, s. 1841), natomiast drugą — skarga z powodu nieważności, wprowadzona art. 5 rozporządzenia rządu Rzeszy o właściwości sądów karnych, sądów specjalnych i o innych przepisach karnoprosesowych z 21 lutego 1940 r. (*Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940* [Rozporządzenie rządu Rzeszy o właściwości sądów karnych, sądów specjalnych i o innych przepisach karno-procesowych z 21 lutego 1940 r.]. RGBl. 1940, s. 405). Należy dodać, że przepis cyfry X rozporządzenia o prawie karnym dla Polaków i Żydów na wschodnich obszarach wcielonych z 4 grudnia 1941 r. (*Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4. Dezember 1941* [Rozporządzenie o prawie karnym dla Polaków i Żydów na wschodnich obszarach wcielonych z 4 grudnia 1941 r.]. RGBl. 1941, s. 759) przewidywał możliwość wznowienia postępowania w sprawie przeciwko Polakowi lub Żydowi jedynie na wniosek prokuratora.

²³ *Schreiben des Justizbeauftragten für Justizangelegenheiten bei dem Chef der Zivilverwaltung in Tschenstochau vom 14. September 1939* [Pismo pełnomocnika do spraw wymiaru sprawiedliwości przy Szefie Zarządu Cywilnego w Częstochowie z 14 września 1939 r.]. Bundesarchiv Berlin [dalej: BA], R 3001/20848, k. 14; *Schreiben an Ministerialrat Wittland vom 22. September 1939* [Pismo do radcy ministerialnego Wittlanda z 22 września 1939 r.]. BA, R 3001/20848, k. 17.

W sprawie tej oskarżony został uznany przez Sondergericht Kattowitz za przestępcę gwałtownego, przypisano mu czyn polegający na okrutnym zamordowaniu małżonki i skazano na karę śmierci połączoną z dożywotnim pozbawieniem obywatelskich praw honorowych. Wyrok wydano 4 sierpnia 1943 r.²⁴, zaś 23 sierpnia 1943 r. w sądzie krajowym skazany do protokołu złożył wniosek o wznowienie postępowania. Co ciekawe, mimo posiadania obrońcy z urzędu (jako reichsdojcz) na etapie postępowania sądowego²⁵, wniosek o wznowienie składał samodzielnie. Wynika stąd, że obrona z urzędu nie obejmowała wniesienia nadzwyczajnych środków odwoławczych. Jako podstawę prawną czynności skazany wskazał § 359 ust. 5 StPO, co jednak stanowiło omyłkę (w StPO nie było wówczas takiego przepisu). Najprawdopodobniej chodziło o § 359 ust. 1 cyfra 5, zgodnie z którym można było wznowić postępowanie na korzyść skazanego, jeżeli przedstawiono nowe fakty lub dowody, które samodzielnie lub w związku z uprzednio przeprowadzonymi dowodami uzasadniają niewinność, lub przy zastosowaniu łagodniejszej ustawy — orzec niższą karę.

W uzasadnieniu wniosku skazany powołał kilka okoliczności, m.in. dotychczasową niekaralność, sprzeczki małżeńskie, do których dochodziło na skutek zmęczenia i zaniedbywania obowiązków domowych przez żonę oraz jej stosunków z innymi osobami. Wskazał, że nieprawdą było, jakoby miał oświadczyć swojemu teściowi, że ma zamiar zabić żonę i na tę okoliczność wymienił trzech świadków. Nadto stwierdził, że w czasie czynu znajdował się w stanie wykluczającym wolną wolę, w związku z czym prosił o przeprowadzenie lekarskiego badania stanu psychicznego²⁶. Do wniosku negatywnie odniósł się prokurator, rekomendując jego odrzucenie jako niedopuszczalny. Wskazał bowiem, że wniosek nie zawiera nowych faktów ani dowodów, a kwestia poczytalności była wnikliwie roztrząsana na rozprawie. Dodał, że zamiar morderstwa, który kwestionuje skazany, wystarczająco wyraźnie wynikał ze złego traktowania żony oraz wyrzucenia jej przez okno²⁷.

Postanowieniem z 14 września 1943 r. sąd specjalny dopuścił do wznowienia postępowania. W uzasadnieniu postanowienia zwrócono uwagę, że skazany powołał nowe okoliczności, które mogą rzutować na ocenę stopnia niewywiązywania się żony z małżeńskich obowiązków i jej ewentualnej niewierności,

²⁴ *Urteil in der Strafsache gegen Paul Filipczyk vom 4. August 1943* [Wyrok w sprawie karnej przeciwko Paulowi Filipczykowi z 4 sierpnia 1943 r.]. Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APK], Sondergericht Kattowitz, sygn. 609, k. 109.

²⁵ *Schreiben des Rechtsanwalts Hans Kirsch vom 27. Juli 1943 betr. Erteilung eines Sprechzettels* [Pismo adwokata Hansa Kirscha z 27 lipca 1943 r. dot. udzielenia zgody na widzenie]. APK, Sondergericht Kattowitz, sygn. 609, k. 84; *Verhandlungsprotokoll vom 4. August 1943* [Protokół rozprawy z 4 sierpnia 1943 r.]. Ibidem, k. 88—93.

²⁶ *Wiederaufnahmeantrag vom 23. August 1943* [Wniosek o wznowienie postępowania z 23 sierpnia 1943 r.]. Ibidem, k. 134—136.

²⁷ *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 13. September 1943* [Zajęcie stanowiska przez nadprokuratora z 13 września 1943 r.]. Ibidem, k. 142—143.

co przekładałoby się na niezasadność twierdzenia o tym, że mąż nie mógł jej nic poważnego zarzucić. Mogłoby to również uzasadniać motywowanie czynu zazdrością i odrzuceniem przez żonę podejmowanych przez męża prób zbliżenia i pogodzenia się. Zwrócono ponadto uwagę, że przy zmienionym stanie faktycznym czyn być może nie byłoby uznany za akt przemocy w rozumieniu rozporządzenia przeciwko przestępcom gwałtownym. Postanowieniem odroczono również wykonanie orzeczonej kary²⁸. Następnie przewodniczący sądu ustanowił na czas wznowienia postępowania skazanemu obrońcę (tego samego co w dotychczasowym postępowaniu) oraz polecił sędziemu sprawozdawcy przesłuchanie świadków²⁹.

Przeprowadzone czynności doprowadziły sąd do wydania 25 października 1943 r. postanowienia o odrzuceniu wniosku o wznowienie postępowania jako nieuzasadnionego. W motywach rozstrzygnięcia podano, że poczynione ustalenia nie dały punktów zaczepienia pozwalających na uznanie, że małżonka skazanego naruszyła obowiązek wierności, a tym samym skazany nie miał powodów do zazdrości³⁰. Kilka dni przed wydaniem tego postanowienia skazany udzielił pełnomocnictwa innemu adwokatowi³¹, który 26 października 1943 r. złożył nowy wniosek o wznowienie postępowania, opierając go także na małżeńskiej niewierności, jednakże na innych dowodach³². Postanowieniem z 2 listopada 1943 r. uznano ten wniosek za dopuszczalny, zarządzono odroczenie wykonania wyroku śmierci oraz przesłuchanie dalszych świadków³³. Po przesłuchaniu świadków sąd wydał ostateczne postanowienie o odrzuceniu wniosku jako nieuzasadnionego. W motywach rozstrzygnięcia wskazano, że co prawda twierdzenia o cudzołóstwie jednego ze świadków z zamordowaną żoną skazanego mogłyby uzasadniać brutalność i gwałtowność czynu, jednak przeprowadzone dowody nie potwierdziły prawdziwości tego twierdzenia³⁴.

W innej sprawie skazany za nielegalne posiadanie broni mężczyzna złożył wniosek o wznowienie postępowania, który nie został rozpoznany, w związku bowiem z ogłoszeniem mu decyzji o ułaskawieniu i zamianie kary śmierci na

²⁸ *Beschluss vom 14. September 1943* [Postanowienie z 14 września 1943 r.]. Ibidem, k. 146—147.

²⁹ *Verfügung vom 23. September 1943* [Zarządzenie z 23 września 1943 r.]. Ibidem, k. 154.

³⁰ *Beschluss vom 25. Oktober 1943* [Postanowienie z 25 października 1943 r.]. Ibidem, k. 210—211.

³¹ *Vollmacht für Rechtsanwalt Kaller vom 20. Oktober 1943* [Pełnomocnictwo dla adwokata Kallera z 20 października 1943 r.]. Ibidem, k. 188.

³² *Wiederaufnahmeantrag vom 26. Oktober 1943* [Wniosek o wznowienie postępowania z 26 października 1943 r.]. Ibidem, k. 214—216.

³³ *Beschluss vom 2. November 1943* [Postanowienie z 2 listopada 1943 r.]. Ibidem, k. 238—239.

³⁴ *Beschluss vom 9. November 1943* [Postanowienie z 9 listopada 1943 r.]. Ibidem, k. 246—247.

karę 5 lat ciężkiego więzienia uznał on wniosek za załatwiony³⁵. W pozostałych 16 przypadkach wnioski o wznowienie, zmierzające do podważenia wyroku śmierci, były przez sąd specjalny odrzucane. W 1940 r. złożono 4 takie wnioski, w 1941 r. — 3, w 1942 r. także 4, zaś w 1943 r. — 5.

W 1940 r. wnioski wznowieniowe złożyło trzech Polaków uznanych za przestępców gwałtownych i skazanych za usiłowanie dokonania ciężkiego rabunku³⁶. Działali bez pomocy adwokata, który został z urzędu ustanowiony tylko na czas postępowania sądowego³⁷. Ich wnioski odrzucono jako niedopuszczalne, zostały bowiem wniesione w nieprzepisanej prawem formie, nie powoływały jakiegokolwiek przesłanki wznowienia, a także nie zaszły okoliczności wymagające zbadania sprawy w postępowaniu zwyczajnym³⁸. Orzeczenie wydał Sąd Krajowy w Bytomiu-Katowicach³⁹.

Drugi przykład starań o wznowienie postępowania dotyczył wyroku skazującego z 1940 r. wydanego wobec Polaka za nielegalne posiadanie broni⁴⁰. Wniosek o wznowienie⁴¹, uzupełniony kolejnym pismem⁴², został wniesiony nazajutrz przez adwokata innego niż obrońca z wyboru występujący na rozprawie⁴³. Pełnomocnik podniósł, że karabin odebrała od skazanego jego teściowa i to ona zakopała go w znanym tylko jej miejscu. Zatem skazany, którego postawa polityczna była nienaganna, nie mógł dysponować bronią, która przed zakopaniem nie została zabezpieczona i po roku leżenia w ziemi była totalnie przerdzewiała⁴⁴. Wniosek o wznowienie został przez sąd krajowy odrzucony jako niedopuszczalny, wersja o ukryciu broni przez teściową bez jego wiedzy

³⁵ *Abschrift des Protokolls vom 2. Februar 1942 der Bekanntgabe des Erlasses des Reichsministers der Justiz vom 26. Januar 1942* [Odpis protokołu z 2 lutego 1942 r. zawiadomienia o zarządzeniu Ministra Sprawiedliwości Rzeszy z 26 stycznia 1942 r.]. APK, Sondergericht Kattowitz, sygn. 226, k. 280.

³⁶ *Urteil in der Strafsache gegen Josef Pastuschek und Andere vom 10. August 1940* [Wyrok w sprawie karnej przeciwko Józefowi Pastuszkowi i innym z 10 sierpnia 1940 r.]. Ibidem, sygn. 942, k. 193—194.

³⁷ *Verhandlungsprotokoll vom 10. August 1940* [Protokół rozprawy z 10 sierpnia 1940 r.]. Ibidem, k. 183.

³⁸ *Beschluss vom 23. August 1940* [Postanowienie z 23 sierpnia 1940 r.]. Ibidem, k. 222; *Beschluss vom 7. September 1940 betr. Theodor Pokorski* [Postanowienie z 7 września 1940 r. dot. Teodora Pokorskiego]. Ibidem, k. 275; *Beschluss vom 7. September 1940 betr. Josef Pastuschek* [Postanowienie z 7 września 1940 r. dot. Józefa Pastuszka]. Ibidem, k. 276.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ *Urteil in der Strafsache gegen Alex Chowaniec und Anna Kubiczek vom 4. Dezember 1940* [Wyrok w sprawie karnej przeciwko Alexowi Chowańcowi i Annie Kubiczek z 4 grudnia 1940 r.]. Ibidem, sygn. 131, k. 99—105.

⁴¹ *Wiederaufnahmeantrag vom 5. Dezember 1940* [Wniosek o wznowienie postępowania z 5 grudnia 1940 r.]. Ibidem, k. 113—114.

⁴² *Schreiben des Rechtsanwalts Hans Kirsch vom 6. Dezember 1940* [Pismo adwokata Hansa Kirscha z 6 grudnia 1940 r.]. Ibidem, k. 115—116.

⁴³ *Verhandlungsprotokoll...* Ibidem, sygn. 942, k. 91.

⁴⁴ *Schreiben...* Ibidem, sygn. 131, k. 115.

była bowiem przez skazanego prezentowana zarówno na przesłuchaniu przed policją, jak też na rozprawie głównej. Nie była tym samym nowym faktem ani dowodem. Z kolei twierdzenie o niezdatności do użycia broni zostało obalone przez jej oględziny dokonane przez sąd na rozprawie⁴⁵.

W 1941 r. o wznowienie postępowania wnioskowano w trzech sprawach. W pierwszej, dotyczącej przestępcy gwałtownego skazanego za usiłowanie zabójstwa i niebezpieczne uszkodzenie ciała, odtworzenie wywodów wniosku nie było możliwe ze względu na brak materiału źródłowego. Wiadomo jedynie, że wniosek o wznowienie został odrzucony postanowieniem z 13 czerwca 1941 r. i rozstrzygnięcie to zostało zaskarżone przez adwokata skazanego, który powoływał nowych świadków i podważał podstawową kwestię — uczestnictwo skazanego w przeszukaniu domu ofiary⁴⁶. Ostateczne rozstrzygnięcie w tej sprawie 28 czerwca 1941 r. wydał Sąd Krajowy w Bytomiu-Katowicach, odrzucając zażalenie jako nieuzasadnione. Wskazał, że w samej treści wniosku skazany wypierał się zamiaru zabójstwa, z czego jednak wynikało, że był na miejscu i brał udział w przeszukaniu. Jego obecność zresztą potwierdził swoimi zeznaniami szereg świadków⁴⁷.

Druga sprawa dotyczyła działalności kilkusobowej szajki Polaków dokonującej w różnych miastach kradzieży, w tym kieszonkowych. Dwaj główni sprawcy, będący niebezpiecznymi przestępcami notorycznymi i szkodnikami narodowymi, zostali skazani na karę śmierci⁴⁸. Obaj w różnym czasie wnieśli o wznowienie postępowania. Pierwszy skazaniec złożył wniosek o wznowienie procesu do protokołu w grudniu 1941 r. Wypierał się w nim udziału w przestępstwach z pozostałymi oskarżonymi, przyznał się także do niewiedzy co do zagrożenia karą śmierci za przypisane czyny⁴⁹. Prokurator rekomendował odrzucenie tego wniosku⁵⁰, co nastąpiło 11 grudnia 1941 r. W postanowieniu sądu krajowego o odrzuceniu wniosku napisano, że wnioskodawca przedstawił nowy fakt i nowy dowód (alibi) tylko odnośnie do jednego z kilku czynów, za które został skazany, co jednak uczynił tylko w celu odwołania egzekucji, skoro na

⁴⁵ *Beschluss vom 21. Dezember 1940* [Postanowienie z 21 grudnia 1940 r.]. Ibidem, k. 135—136.

⁴⁶ *Beschwerde* [Zażalenie]. BA, R 3001/123276, k. 40—42. Niestety większość z duplikatów przechowywana w Bundesarchiv posiada uszkodzenia na rantach, będące efektem pożaru. Z tego powodu w części z cytowanych dokumentów nie była widoczna data wystawienia.

⁴⁷ *Beschluss vom 28. Juni 1941* [Postanowienie z 28 czerwca 1941 r.]. Ibidem, k. 43.

⁴⁸ *Urteil in der Strafsache gegen Stanislaus Karkowski und Andere vom 3. Oktober 1941* [Wyrok w sprawie karnej przeciwko Stanisławowi Karkowskiemu i innym z 3 października 1941 r.]. APK, Sondergericht Kattowitz, sygn. 192, k. 200—234.

⁴⁹ *Wiederaufnahmeantrag vom 9. Dezember 1941* [Wniosek o wznowienie postępowania z 9 grudnia 1941 r.]. Ibidem, k. 362—365.

⁵⁰ *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 10. Dezember 1941* [Zajęcie stanowiska nadprokuratora z 10 grudnia 1941 r.]. Ibidem, k. 366—367.

rozprawie głównej prezentował inną wersję wydarzeń⁵¹. Wnioskodawca bezskutecznie żalił się na to rozstrzygnięcie do wyższego sądu krajowego⁵². Wniosek skazanego oznaczonego w sentencji wyroku jako drugi został odrzucony ze względu na nieprzepisową formę (był sporządzony jako list zwykły)⁵³. Ponowny wniosek złożony do protokołu pod koniec października 1941 r.⁵⁴ również nie odniósł zamierzonego skutku, wnioskodawca bowiem niecały miesiąc później popełnił samobójstwo⁵⁵.

W trzeciej sprawie dwaj Polacy zostali skazani na karę śmierci za nielegalne posiadanie broni, zarobkowe paserstwo oraz poplecznictwo groźnej bandy⁵⁶. Obaj wnieśli prośby o wznowienie postępowania, które oddalono jako niedopuszczalne. Sąd krajowy stwierdził, że podniesione przez skazanych twierdzenia ani samodzielnie, ani w związku z dotychczasowymi dowodami nie byłyby w stanie uzasadnić uniewinnienia ani złagodzenia kary⁵⁷.

W 1942 r. zidentyfikowano cztery próby wzruszenia wyroku śmierci na drodze wznowienia postępowania. W pierwszej sprawie folksdojcz, który tuż po zakończeniu kampanii wrześniowej otrzymał żydowską piekarnię w Oświęcimiu w zarząd powierniczy, dopuścił się ukrywania, zatrzymywania i zniszczenia (§ 1 ust. 1 rozporządzenia o gospodarce wojennej z 1939 r.⁵⁸) znacznych ilości mąki i paserstwa i za to został skazany na karę śmierci⁵⁹. Niewiele ponad tydzień później jego obrońca z wyboru złożył obszerny, dwunastostronicowy wniosek o wznowienie postępowania⁶⁰. W piśmie wywiedziono szereg okoliczności: że skazany po to zaangażował się w przestępczy proceder, aby odkryć machlojki

⁵¹ *Beschluss vom 11. Dezember 1941* [Postanowienie z 11 grudnia 1941 r.]. Ibidem, k. 371—373.

⁵² *Beschluss vom 15. Dezember 1941* [Postanowienie z 15 grudnia 1941 r.]. Ibidem, k. 384—385.

⁵³ *Beschluss vom 20. Oktober 1941* [Postanowienie z 20 października 1941 r.]. Ibidem, k. 288; *Brief vom 12. Oktober 1941* [List z 12 października 1941 r.]. Ibidem, k. 269—270.

⁵⁴ *Wiederaufnahmeantrag vom 31. Oktober 1941* [Wniosek o wznowienie postępowania z 31 października 1941 r.]. Ibidem, k. 310—311.

⁵⁵ *Schreiben des Vorstands der Haftanstalt in Kattowitz vom 28. November 1941 betr. Selbstmord des zum Tode verurteilten Gefangenen Nowakowski* [Pismo zarządu więzienia w Katowicach z 28 listopada 1941 r. dot. samobójstwa skazanego na śmierć więźnia Nowakowskiego]. Ibidem, k. 353.

⁵⁶ *Urteil in der Strafsache gegen Johann Sliwa und Andere vom 5. November 1941* [Wyrok w sprawie karnej przeciwko Janowi Śliwie i innym z 5 listopada 1941 r.]. Ibidem, sygn. 1073, k. 137—150.

⁵⁷ *Beschluss vom 23. Dezember 1941* [Postanowienie z 23 grudnia 1941 r.]. Ibidem, k. 189—192.

⁵⁸ *Kriegswirtschaftsverordnung vom 4. September 1939* [Rozporządzenie o gospodarce wojennej z 4 września 1939 r.]. RGBl. 1939, S. 1609.

⁵⁹ *Urteil...* APK, Sondergericht Kattowitz, sygn. 1073, k. 100—101.

⁶⁰ *Wiederaufnahmeantrag vom 10. Juni 1942* [Wniosek o wznowienie postępowania z 10 czerwca 1942 r.]. Ibidem, k. 143—154.

z mąką i że został do tego namówiony przez informatora policji kryminalnej oraz informator ten przesłuchiwany przed sądem składał fałszywe zeznania. Mecenas wnioskował o przeprowadzenie postępowania zwyczajnego⁶¹. Stanowisko prokuratury było tradycyjnie negatywne. Wskazano, że do wznowienia procesu ze względu na fakt, że orzeczenie zapadło na podstawie fałszywych zeznań, konieczne jest stwierdzenie tego czynu prawomocnym wyrokiem. Pozostałe wywody wniosku oskarżyciel uznał za niewystarczające do uniewinnienia skazanego⁶².

Osobnym pismem do wyводу prokuratora odniósł się adwokat skazanego, w którym polemizował z jego oceną oraz zwrócił uwagę, że postępowanie karne przeciwko świadkowi o składanie fałszywych zeznań się toczy, będzie jednak bezwartościowe, jeśli wcześniej skazany zostanie ścięty⁶³. Sąd krajowy nie przyznał racji adwokatowi i odrzucił wniosek jako niedopuszczalny, powtarzając argumentację prokuratora dotyczącą konieczności prawomocnego wyroku skazującego fałszywego świadka oraz braku nowych faktów i dowodów⁶⁴. Rozstrzygnięcie sądu krajowego zostało zaskarżone i wyższy sąd krajowy co prawda polecił sędziemu sprawozdawcy przesłuchać trzech świadków⁶⁵, ale po tym wydał postanowienie o odrzuceniu wniosku jako nieuzasadnionego. Według wyższego sądu krajowego nie zachodziły bowiem okoliczności, które wymagałyby sprawdzenia sprawy w postępowaniu zwyczajnym⁶⁶.

W drugiej sprawie folksdojcz został skazany za nielegalne uboje na podstawie rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym⁶⁷. Skazany ten złożył dwa wnioski o wznowienie postępowania. Pierwszy wniosek — z 7 sierpnia 1942 r.⁶⁸ — w którym podniósł jedynie, że jest folksdojczem, a nie Polakiem, został odrzucony jako niedopuszczalny ze względu na nieprzepisową formę, która zgodnie z § 366 ust. 2 StPO musiała być pismem podpisanym przez obrońcę lub adwokata albo złożonym do protokołu sądowego. W postanowieniu dodano, że wbrew własnemu przekonaniu wnioskodawca został skazany jako folksdojcz, a nie Polak⁶⁹. Na skutek pouczenia skazany kolejny wniosek wznowieniowy podyktował protokolantowi w więzieniu sądowym w Katowicach. Przyznał, że

⁶¹ Ibidem, k. 154.

⁶² *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 9. Juli 1942* [Zajęcie stanowiska nadprokuratora z 9 lipca 1942 r.]. Ibidem, k. 155—158.

⁶³ *Erwiderung auf Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 18. Juli 1942* [Odpowiedź na zajęcie stanowiska nadprokuratora z 18 lipca 1942 r.]. Ibidem, k. 159—163.

⁶⁴ *Beschluss vom 25. Juli 1942* [Postanowienie z 25 lipca 1942 r.]. Ibidem, k. 164—165.

⁶⁵ *Beschluss vom 1. September 1942* [Postanowienie z 1 września 1942 r.]. Ibidem, k. 182.

⁶⁶ *Beschluss vom 30. September 1942* [Postanowienie z 30 września 1942 r.]. Ibidem, k. 394—396.

⁶⁷ *Urteil...* Ibidem, sygn. 1660, k. 129—130.

⁶⁸ *Wiederaufnahmeantrag vom 7. August 1942* [Wniosek o wznowienie postępowania z 7 sierpnia 1942 r.]. Ibidem, k. 175.

⁶⁹ *Beschluss vom 14. August 1942* [Postanowienie z 14 sierpnia 1942 r.]. Ibidem, k. 180.

dopuszczył się czterech ubojów, ale tylko jeden z nich był nielegalny, pozostałe zaś zgłosił w urzędzie w Żywcu. Celem potwierdzenia tej okoliczności sugerował zwrócenie się do tego urzędu oraz przesłuchanie świadków⁷⁰. Sąd krajowy wniosek odrzucił jako niedopuszczalny⁷¹. W uzasadnieniu rozstrzygnięcia wskazano, że podanie skazanego nie zawiera nowych faktów ani dowodów, które samodzielnie lub razem z dotychczasowym materiałem dowodowym uzasadniałyby uniewinnienie lub łagodniejsze ukaranie. Zwrócono uwagę, że na rozprawie głównej skazany przyznał się do nielegalnego ubicia sześciu świń, zaś udzielone przez żywiecki urząd zezwolenia nie dotyczyły ubojów objętych aktem oskarżenia i przypisanych w wyroku.

Trzecia sprawa dotyczyła wyroku śmierci wydanego na folksdojca za pokątny handel bonami odzieżowymi, zarobkowe paserstwo, fałszerstwo dokumentu oraz podbijanie cen⁷². Wniosek o wznowienie złożył adwokat umocowany przez skazanego, opierając go na § 359 ust. 1 cyfra 5 StPO. Nowym faktem była zmowa dwóch współoskarżonych, którzy uzgodnili, że wszystko, co będzie im zarzucone, będą zgodnie zrzucać na skazanego. Obrona wskazała dwóch świadków tej zmowy. Nadto dodano, że sąd specjalny niesłusznie przyjął, że skazany żył z pokątnego handlu oraz że jego udział w przestępstwie nie był możliwy od momentu ustalonego na rozprawie ze względu na pobyt za granicą⁷³. W aktach nie odnaleziono wydanego rozstrzygnięcia w przedmiocie wniosku o wznowienie postępowania, z faktu wykonania kary śmierci na skazanym⁷⁴ trzeba jednak wnioskować, że nie odniósł on zamierzonego skutku.

Ostatni przypadek wnioskowania o wznowienie postępowania w 1942 r. dotyczył folksdojca — przestępcy gwałtownego, który znęcał się nad członkami Freikorpsu⁷⁵. Należy wyjaśnić, że w chwili popełnienia czynu — w pierwszych godzinach drugiej wojny światowej — sprawca posiadał polskie obywatelstwo, status folksdojca zaś został mu nadany później (wpisem na folksliście). Wniosek o wznowienie został złożony do protokołu w więzieniu w Katowicach⁷⁶. Skazany twierdził, że maltretował członków Freikorpsu na rozkaz oficera Wojska Polskiego i nie używał do tego kolb karabinowych. Twierdzenia te zostały obalone przez ustalenia sądu specjalnego, oparte na zeznaniach innych świadków niż wskazani przez skazanego. Z tego powodu, jak zauważył sąd krajowy, zeznania

⁷⁰ *Wiederaufnahmeantrag vom 5. September 1942* [Wniosek o wznowienie postępowania z 5 września 1942 r.]. Ibidem, k. 147—149.

⁷¹ *Beschluss vom 27. November 1942* [Postanowienie z 27 listopada 1942 r.]. Ibidem, k. 157—158.

⁷² *Urteil...* Ibidem, sygn. 442, k. 28.

⁷³ *Wiederaufnahmeantrag vom 2. Oktober 1942* [Wniosek o wznowienie postępowania z 2 października 1942 r.]. Ibidem, k. 54.

⁷⁴ *Vollstreckungsprotokoll vom 31. Oktober 1942* [Protokół egzekucji z 31 października 1942 r.]. Ibidem, sygn. 441, k. 350.

⁷⁵ *Urteil...* Ibidem, sygn. 345, k. 206.

⁷⁶ *Vermerk vom 30. November 1942* [Zapisek z 30 listopada 1942 r.]. Ibidem, k. 215.

jednego świadka — wymienionego we wniosku — nie były w stanie wstrząsnąć ustaleniami faktycznymi rozprawy i doprowadzić do łagodniejszego osądzenia. Sąd krajowy odrzucił wniosek jako niedopuszczalny⁷⁷.

W 1943 r., poza sprawą omówioną wyżej, która ostatecznie zakończyła się odrzuceniem wniosku o wznowienie, wnioski tego rodzaju składano w pięciu innych postępowaniach. W pierwszym procesie folksdojcz został skazany za przestępstwo gospodarcze polegające na pokątnym handlu tkaninami w zbiegu z fałszerstwem dokumentu i podbijaniem cen⁷⁸. Jego obrońca z wyboru⁷⁹ dwa tygodnie po wydaniu wyroku złożył wniosek o wznowienie postępowania. Przytoczył, że skazany na krótko przed rozprawą zachorował na tyfus plamisty, przez co nie mógł sobie przypomnieć wszystkich zdarzeń istotnych dla sądu. Jednym z pominiętych zdarzeń było to, że w sierpniu i kilku następnych miesiącach 1941 r. leczył się na chorobę nerwową u dwóch lekarzy w Pabianicach i Łodzi. W tym stanie rzeczy nie można było według adwokata wykluczyć, że ze względu na chorobę nie potrafił prawidłowo ocenić przedkładanych mu przez świadka sfałszowanych czeków z punktami⁸⁰. Prokurator rekomendował odrzucenie wniosku jako niedopuszczalnego. Faktów wynikających z wiedzy wskazanego świadka nie uważał za nowe, była bowiem o nich mowa na rozprawie głównej, a nadto nie było już możliwe dostarczenie środka dowodowego, skoro świadek ten został ścięty. Tak samo zachorowanie na tyfus nie było nową okolicznością, była bowiem rozważana na rozprawie. Sprzeczność twierdzenia prokurator wykazał również w oparciu o to, że skazany w postępowaniu przygotowawczym przyznawał się do winy w takim samym stopniu, jak na rozprawie głównej (a więc będąc już zainfekowany). Nowym twierdzeniem było natomiast twierdzenie o chorobie nerwowej, jednak we wniosku o wznowienie nie przedstawiono jej jako powodującej niepoczytalność w czasie czynu, lecz za ledwie w sposób niewykluczający tego następstwa. Według oskarżyciela przypuszczenie lub możliwość nie były faktami w rozumieniu ustawy⁸¹.

W kolejnym piśmie adwokat uzupełnił wniosek, wskazując, że gdy go składał, wskazany świadek jeszcze żył i dlatego dążył do wznowienia postępowania jeszcze przed egzekucją, aby świadka można było przesłuchać⁸². W aktach tej sprawy znajduje się specyficzny dokument, którego nie odnaleziono w pozo-

⁷⁷ *Beschluss vom 6. Januar 1943* [Postanowienie z 6 stycznia 1943 r.]. Ibidem, k. 223.

⁷⁸ *Urteil...* Ibidem, sygn. 1354, k. 193—194.

⁷⁹ *Vollmacht für Rechtsanwalt Dr. Georg Scheja vom 11. Juni 1942* [Pełnomocnictwo dla adwokata dr. Georga Scheji z 11 czerwca 1942 r.]. Ibidem, sygn. 345, k. 34.

⁸⁰ *Wiederaufnahmeantrag vom 19. März 1943* [Wniosek o wznowienie postępowania z 19 marca 1943 r.]. Ibidem, sygn. 1354, k. 224—226.

⁸¹ *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 15. April 1943* [Zajęcie stanowiska nadprokuratora z 15 kwietnia 1943 r.]. Ibidem, k. 227—228.

⁸² *Schreiben des Rechstanwalts Scheja vom 24. April 1943* [Pismo adwokata Scheji z 24 kwietnia 1943 r.]. Ibidem, k. 229—230.

stałych postępowaniach, w których podejmowano próby wznowienia. Jest to oświadczenie służbowe sędziego Ludwiga Kleintera, w którym autor wskazał, że przeczytał wniosek skazanego o wznowienie postępowania i że w dniach 3 i 5 marca 1943 r. był przewodniczącym składu orzekającego zarówno w sprawie skazanego, jak też w sprawie ściętego świadka. Dodał, że twierdzenia zawarte we wniosku o wznowienie postępowania zostały przez tego świadka przedstawione na rozprawie w ramach ostatniego słowa oskarżonego, a ponieważ nad obiema sprawami naradzano się wspólnie, fakty te zostały uwzględnione również w postępowaniu przeciwko skazanemu⁸³. Sąd specjalny odrzucił wniosek wznowieniowy jako niedopuszczalny. Większość z twierdzeń wniosku sąd, posiłkując się oświadczeniem dyrektora sądu krajowego oraz wspólnym naradzaniem się nad obiema związanymi sprawami, uznał za fakty znane uprzednio. Nowe było jedynie twierdzenie o chorobie nerwowej, które jednak nie zostało sformułowane w sposób kategoryczny, jako powodujące nieczytelność czy ograniczoną czytelność. Fakt ten jednak samodzielnie ani w związku z innymi dowodami nie był w stanie uzasadnić uniewinnienia czy innego wymiaru kary. Ponieważ nie zachodziły szczególne okoliczności wymagające ponownej rozprawy przed sądem specjalnym, wniosek odrzucono⁸⁴. Postanowienie to, zaskarżone przez adwokata⁸⁵, zostało podtrzymane, o czym świadczy fakt wykonania egzekucji⁸⁶.

W drugim procesie reichsdojcz został skazany jako niebezpieczny przestępca notoryczny za niszczenie, ukrywanie lub zatrzymywanie kartek na artykuły spożywcze, kradzież w warunkach recydywy, podżeganie do kradzieży oraz paserstwo⁸⁷. Dokumentacja ilustrująca próbę wznowienia postępowania wykazuje pewne braki. Zachowany jest bowiem odręczny list skazanego z 3⁸⁸ oraz 15 czerwca 1943 r.⁸⁹, napisany co prawda na papierze firmowym zakładu karnego, ale niepodpisany przed obrońcą lub adwokata ani niepodyktowany do protokołu, a więc sporządzony w nieprawidłowej formie. Jako taki winien więc zostać odrzucony, co zapewne się stało. W aktach zachowało się natomiast postanowienie sądu specjalnego odrzucające wniosek skazanego o wznowienie

⁸³ *Dienstliche Äußerung des Landgerichtsdirektors Kleiner vom 27. April 1943* [Oświadczenie służbowe dyrektora sądu krajowego Kleintera z 27 kwietnia 1943 r.]. Ibidem, k. 231. Pod oświadczeniem znajduje się adnotacja dyrektora sądu krajowego Paula Krügersa o tym, że dyrektor Ludwig Kleiner telefonicznie poinformował go, że od prezydenta wyższego sądu krajowego otrzymał zgodę na złożenie oświadczenia służbowego.

⁸⁴ *Beschluss vom 27. April 1943* [Postanowienie z 27 kwietnia 1943 r.]. Ibidem, k. 232—233.

⁸⁵ *Beschwerde vom 28. April 1943* [Zażalenie z 28 kwietnia 1943 r.]. Ibidem, k. 264—265.

⁸⁶ *Schreiben der Ehefrau des Verurteilten an das Amtsgericht Kattowitz vom 16. September 1943* [Pismo żony skazanego do Sądu Rejonowego w Katowicach z 16 września 1943 r.]. Ibidem, k. 276.

⁸⁷ *Urteil...* Ibidem, sygn. 1385, k. 45.

⁸⁸ *Brief vom 3. Juni 1943* [List z 3 czerwca 1943 r.]. Ibidem, k. 54.

⁸⁹ *Brief vom 15. Juni 1943* [List z 15 czerwca 1943 r.]. Ibidem, k. 55.

postępowania z 26 czerwca 1943 r.⁹⁰, ponieważ skazany nie przytoczył nowych faktów ani dowodów, ani nie pojawiły się okoliczności wymagające ponownej rozprawy. W postanowieniu zwrócono uwagę, że wskazani we wniosku świadkowie byli już przesłuchiwani na rozprawie, a ci, którzy mogli złożyć przysięgę, zostali zaprzysiężeni⁹¹.

Trzecie postępowanie dotyczyło folksdojca (w chwili orzekania) uznanego za przestępcę gwałtownego znęcającego się nad członkami Freikorpsu⁹². Na rozprawie głównej oskarżony posiadał obrońcę z urzędu⁹³, jednak wniosek o wznowienie postępowania złożył w jego imieniu adwokat z wyboru⁹⁴. We wniosku przytoczono fakty i dowody, z których wynikało, że skazanego nie było na miejscu w czasie czynu, że skazany nie odprowadzał członków Freikorpsu do gmachu policji, a zatem nie mógł się nad nimi znęcać. Adwokat podważył również wiarygodność głównego świadka oskarżenia, a nadto przytoczył szereg wydarzeń z życia skazanego, świadczących o tym, że był dobrym człowiekiem, m.in. podczas zawału w kopalni w Michałkowicach w 1928 lub 1929 r. uratował kilku górników. Prokurator, ustosunkowując się do wniosku, prosił o jego odrzucenie, ponieważ w jego ocenie nowe fakty i dowody nie były w stanie doprowadzić do złagodzenia kary lub uniewinnienia. Wskazał, że kwestionowany świadek został zaprzysiężony i szczególnie zasłużył się dla Niemczyzny jako członek Freikorpsu, a uratowanie życia górnikom przez skazanego przed piętnastoma latami nie może nic zmienić⁹⁵. Sąd specjalny zgodził się ze stanowiskiem prokuratora, odrzucając wniosek o wznowienie jako niedopuszczalny. Zwrócił uwagę, że przytoczone fakty były znane rozpoznającemu sprawę sądowi, zaś twierdzenia o niewiarygodności świadka były bezpodstawne w świetle jego zaprzysiężenia oraz tego, że sam należał do Freikorpsu⁹⁶.

Czwarta sprawa dotyczyła reichsdojca będącego niebezpiecznym przestępcą notorycznym i szkodnikiem narodowym, skazanego za wielokrotne oszustwa popełnione w warunkach recydywy oraz kradzieże⁹⁷. Jego wniosek o wznowienie postępowania został odrzucony jako niedopuszczalny przez sąd specjalny. W uzasadnieniu postanowienia zwrócono uwagę, że nie zawierał on nowych faktów. Przytoczone okoliczności były bowiem rozważane na rozprawie, a na-

⁹⁰ *Beschluss vom 2. Juli 1943* [Postanowienie z 2 lipca 1943 r.]. Ibidem, bp.

⁹¹ Ibidem.

⁹² *Urteil...* Ibidem, sygn. 1417, k. 51.

⁹³ *Verfügung vom 28. Juli 1943* [Zarządzenie z 28 lipca 1943 r.]. Ibidem, k. 34.

⁹⁴ *Wiederaufnahmeantrag vom 25. August 1943* [Wniosek o wznowienie postępowania z 25 sierpnia 1943 r.]. Ibidem, k. 59—62.

⁹⁵ *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 7. September 1943* [Zajęcie stanowiska nadprokuratora z 7 września 1943 r.]. Ibidem, k. 63—64.

⁹⁶ *Beschluss vom 8. September 1943* [Postanowienie z 8 września 1943 r.]. Ibidem, k. 66—67.

⁹⁷ *Urteil...* Ibidem, sygn. 628, k. 367.

wet wyrażone w wyroku. Niektóre z twierdzeń wniosku stały nawet w jawnej sprzeczności z oświadczeniami skazanego złożonymi na rozprawie⁹⁸.

Ostatni proces dotyczył folksdojca uznanego przez sąd za szkodnika narodowego, który w warunkach zaciemnienia dopuścił się kilku kradzieży bagażu z pociągów⁹⁹. Złożony przez adwokata z wyboru wniosek o wznowienie postępowania opierał się na nowych dowodach wspierających oświadczenia wygłoszone przez skazanego na rozprawie, dotyczące ujawnionych w jego mieszkaniu podczas przeszukania walizek. Skazany twierdził bowiem, że połowa z zabezpieczonych bagaży była własnością jego, jego żony i syna i związana była z przeprowadzkami z Gniezna do Ligoty i z Ligoty do Katowic. Na tę okoliczność powołał zeznania syna oraz informację firmy transportowej¹⁰⁰. Stanowisko prokuratury co do wniosku jako niezawierającego nowych faktów lub dowodów było tradycyjnie negatywne¹⁰¹. Także sąd specjalny w swoim postanowieniu uznał, że skazany nie podał nowych faktów lub dowodów, które nadawałyby się do uniewinnienia lub złagodzenia kary. Twierdzenie o tym, że 16 bagaży jak też inne przedmioty były własnością skazanego, przedstawiono już na rozprawie głównej. Syn skazanego został zaś określony jako niewiarygodny, zachodziło bowiem podejrzenie, że brał udział w ukrywaniu złodziejskiego łupu¹⁰².

Jak wynika z powyższego omówienia, tylko jeden wniosek o wznowienie okazał się połowicznie skuteczny — doprowadził bowiem do przeprowadzenia nowych dowodów (przesłuchano świadków), jednak nie spowodowały one przeprowadzenia ponownej rozprawy ani zmiany wymiaru kary. Przykłady te dowodzą, że wznowienie postępowania wraz ze zmianą prawomocnego wyroku było jeśli nie niewykonalne, to znacznie utrudnione. Po pierwsze bowiem wymagało zaistnienia nowych faktów lub dowodów nieznanymi sądowi w chwili wyrokowania, po drugie — prawidłowego zredagowania wniosku. Tymczasem wśród obowiązków obrońcy z urzędu nie znajdowało się podejmowanie starań o wznowienie postępowania, toteż odnalezione wnioski były albo samodzielnymi wnioskami skazańców, albo formułowanymi przez obrońców z wyboru, zazwyczaj angażowanych tylko do tej czynności. Przypadki samodzielnego formułowania wniosków o wznowienie postępowania dotyczyły przeważnie skazanych, których nie było stać na zaangażowanie adwokata i którzy nie posiadali odpowiedniej wiedzy. W efekcie często wnosili je zwykłym listem, a więc jako

⁹⁸ *Beschluss vom 15. September 1943* [Postanowienie z 15 września 1943 r.]. Ibidem, k. 414—415.

⁹⁹ *Urteil...* Ibidem, sygn. 1451, k. 123—127.

¹⁰⁰ *Wiederaufnahmeantrag vom 26. Januar 1944* [Wniosek o wznowienie postępowania z 26 stycznia 1944 r.]. Ibidem, k. 149—151.

¹⁰¹ *Stellungnahme des Oberstaatsanwalts vom 27. Januar 1944* [Zajęcie stanowiska nadprokuratora z 27 stycznia 1944 r.]. Ibidem, k. 152—153.

¹⁰² *Beschluss vom 27. Januar 1944* [Postanowienie z 27 stycznia 1944 r.]. Ibidem, k. 154—155.

niespełniające wymogu co do formy i przez to podlegające odrzuceniu z góry. W jednym przypadku pouczenie w postanowieniu o odrzuceniu wniosku o jego prawidłowej formie skutkowało złożeniem wyводу do protokołu, co umożliwiło jego merytoryczne rozpoznanie, choć również nie przyniosło efektu ze względu na brak nowych faktów lub dowodów uzasadniających wznowienie.

Ostatnie przykłady dowodzą, że pozostawienie rozstrzygnięcia w przedmiocie wznowienia postępowania od początku 1943 r. sądowni specjalnemu (a nie sądowni krajowemu — jak dotychczas)¹⁰³ czyniło tę instytucję prawa procesowego zupełnie iluzoryczną, wymagało bowiem dostrzeżenia wad we własnym wyroku. Stwierdzenie błędów było utrudnione przy wykorzystywaniu składanych przez przewodniczącego rozprawy lub członków składu orzekającego oświadczeń służbowych. Brak wniosków o wznowienie postępowania w stosunku do procesów zakończonych wyrokiem śmierci w 1944 r. należy z jednej strony tłumaczyć małą ilością tych orzeczeń, z drugiej zaś — niewielkimi szansami powodzenia.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Państwowe w Katowicach, Sondergericht Kattowitz, sygn. 131, 192, 226, 345, 441, 442, 609, 628, 942, 1073, 1354, 1385, 1417, 1451, 1660.
 Bundesarchiv Berlin, R 3001/20848, R 3001/123276.
 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin—Dahlem, XVII. HA Schlesien, Rep. 201 e Regierung zu Kattowitz (z. T. Dep.) 1927—1945, Nr. Ost 4 Kattowitz 4.

Akty normatywne

- Gerichtsverfassungsgesetz vom 27. Januar 1877* [Ustawa o ustroju sądów z dnia 27.01.1877 r.]. Dziennik Ustawodawczy Rzeszy (*Reichsgesetzblatt*) [dalej: RGBl.] 1877, s. 41.
Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs vom 16. September 1939 [Ustawa o zmianie przepisów powszechnego postępowania karnego, postępowania karnego Wehrmachtu oraz Kodeksu karnego z dnia 16.09.1939 r.]. RGBl. 1939, s. 1841.
Kriegswirtschaftsverordnung vom 4. September 1939 [Rozporządzenie o gospodarce wojennej z dnia 4.09.1939 r.]. RGBl. 1939, s. 1609.

¹⁰³ G. Weckbecker: *Die Rechtsprechung...*, s. 341.

- Strafprozessordnung vom 1. Februar 1877* [Kodeks postępowania karnego z dnia 1.02.1877 r.]. RGBl. 1877, s. 253.
- Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940* [Rozporządzenie rządu Rzeszy o właściwości sądów karnych, sądów specjalnych i o innych przepisach karno-procesowych z dnia 21.02.1940 r.]. RGBl. 1940, s. 405.
- Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28. Februar 1933* [Rozporządzenie prezydenta Rzeszy o ochronie narodu i państwa z dnia 28.02.1933 r.]. RGBl. 1933, s. 83.
- Verordnung des Reichspräsidenten zur Abwehr heimtückischer Angriffe gegen die Regierung der nationalen Erhebung vom 21. März 1933* [Rozporządzenie prezydenta Rzeszy o obronie przed zdradzieckimi atakami przeciwko rządowi narodowej rewolucji z dnia 21.03.1933 r.]. RGBl. 1933, s. 135.
- Verordnung über die Bildung von Sondergerichten vom 21. März 1933* [Rozporządzenie o utworzeniu sądów specjalnych z dnia 21.03.1933 r.]. RGBl. 1933, s. 136.
- Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4. Dezember 1941* [Rozporządzenie o prawie karnym dla Polaków i Żydów na wschodnich obszarach wcielonych z dnia 4.12.1941 r.]. RGBl. 1941, s. 759.

Literatura

- Bentz C.: *Die Rechtsprechungspraxis des Sondergerichts München von 1939—1945*. Jena 2003.
- Fleuchaus B.: *Die Sondergerichte im Strafprozess*. Philippsburg a.Rh. 1936.
- Fürst M.: *Reformen im politischen Strafrecht in der Zeit des Dritten Reiches unter besonderer Berücksichtigung der Sondergerichte für politische Strafsachen und deren Arbeit*. Augsburg 1990.
- Gallrein B.: *Das schleunige Verfahren im Strafprozess. Schnellgerichtsverfahren und Sondergerichte*. Breslau 1934.
- Glaser S.: *Reforma prawa karnego w Niemczech*. „Gazeta Sądowa Warszawska” 30/31.07.1934.
- Glunz J.: *Die Stellung der Sondergerichte in der Strafrechtspflege*. Essen 1940.
- Godlewski S.: *Sądownictwo III Rzeszy Niemieckiej i jego rola w systemie hitlerowskiej eksterminacji*. W: *Zbrodnie i sprawy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*. Red. C. Pilichowski. Warszawa 1980.
- Idel W.: *Die Sondergerichte für politische Strafsachen*. Schramberg 1935.
- Konieczny A.: *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939—1945*. Warszawa—Wrocław 1972.
- Meldungen aus dem Reich 1938—1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS*. Hrsg. H. Boberach. Herrsching 1984, Bd. 3.
- Oehler C.: *Die Rechtsprechung des Sondergerichts Mannheim 1933—1945*. Berlin 1997.

Weckbecker G.: *Die Rechtsprechung der nationalsozialistischen Sondergerichte Frankfurt/Main und Bromberg*. Baden-Baden 1998.

Wrzyszczyk A.: *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939—1945. Organizacja i funkcjonowanie*. Lublin 2008.

Konrad Graczyk

Wiederaufnahme des Strafverfahrens in der Praxis des Sondergerichts Kattowitz in den Jahren 1939—1945

Schlüsselwörter: Sondergerichte, Wiederaufnahme des Verfahrens, Strafverfahren, Oberschlesien

Zusammenfassung: Die Studie befasst sich mit dem Aspekt der Wiederaufnahme des Strafverfahrens in der Praxis des Sondergerichts Kattowitz (1939—1945). Im Abriss werden die Besonderheiten des Verfahrens vor Sondergerichten des Dritten Reiches dargestellt. Besprochen werden auch die rechtlichen Voraussetzungen für die Wiederaufnahme, die sich aus den Vorschriften der Strafprozessordnung ergeben. Auf der Grundlage von aufbewahrten Archivalien werden anschließend die Einzelfälle von Versuchen zur Wiederaufnahme des Verfahrens in den schwerwiegendsten beim Sondergericht verhandelten Fällen behandelt, die mit einem Todesurteil abgeschlossen wurden.

Konrad Graczyk

The resumption of criminal proceedings in practice of the Special Court in Katowice (Sondergericht Kattowitz) 1939—1945

Keywords: Special courts, resumption of proceedings, criminal proceedings, Upper Silesia

Summary: The study is devoted to the institution of resumption of criminal proceedings in the practice of the Special Court in Katowice (1939—1945). It outlines the specificity of proceedings before special courts of the Third Reich. The legal prerequisites for resumption, resulting from the provisions of the Code of Penal Procedure (*Strafprozessordnung*), are discussed. Then, on the basis of the preserved archives, individual cases of attempts to resume proceedings in the most serious cases judged by the Sondergericht, ending with a death penalty, are presented.

